

Марія Шмигельська

Студентка 1 року навчання магістерської
програми «Історія»

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ria.shmigelskaya@gmail.com

**ЗЛОЧИН ДІТОВБИВСТВА
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ПАЛАТИ
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ)**

Опіка над дітьми традиційно вважалася жіночим обов'язком. Відповідно, в оточені малечі проходила суттєва частина життя жінки. Негативною стороною такого стану речей було те, що злочини проти найменших поставали тією категорією правопорушень, де саме жінка найчастіше виступала кривдником. Особливо «жіночим» злочином вважали дітовбивство. В результаті, саме на останньому якнайкраще можна дослідити, чи існувало у судочинства упереджене ставлення до злочинок через їх стать. Перший блок мінідослідження було присвячено ключовим характеристикам, притаманних дітовбивцям.

Праця Якова Кантаровича надає чітку дефініцію: «Дітовбивством називається вбивство незаконнонародженого малюка скоєне матір'ю при самому народженні, або відразу після нього, від сорому чи страху». Водночас, варто брати до уваги, що окремої статті саме за діто-

вбивство у Зводі законів імперії не було¹. Науковці, які вивчають дітовбивство, посилаються на статтю 1451 того-таки зводу. Остання розповідала про вбивства, коли між вбивцею та жертвою був наявний якийсь вид близького зв'язку (від родинного до викладацького), а вбивство новонародженого матір'ю було лише одним з можливих варіантів злочину. Проте, попри це суто номінальне уточнення, на практиці ключові характеристики злочину відповідали згаданим у статті. Об'єктом, тобто жертвою, злочину була новонароджена дитина, а суб'єктом, тобто виконавцем, мати². Важливо додати, що тривалість періоду «відразу після народження» чітко не вказується, але можна припустити, що ідеться про період до певної «соціальної ініціації», наприклад, до хрещення.

Беручи за основне джерело аналізу дані щодо засланих до Сибіру авторства етнографа Дмитра Анучина, правник Іван Фойницький класифікує дітовбивець за характеристиками: вік, сімейне становище та професія. Описуючи перший критерій, Фойницький, а взоруючись на нього і Яків Кантарович, прийшли до подібних вікових рамок: від 14 до 25³ та від 15 до 30 років, відповідно⁴. Трохи менше, а саме до 21 року, найбільш розповсюдженим віковими рамками для дітовбивець вважав Михайло Гернет, досліджуючи матеріали засуджених з

¹ Яків Кантарович, *Женщина в праве: С приложением всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола* (Санкт-Петербург, 1895), 129.

² Яків Кантарович, *Женщина в праве*, 129.

³ Іван Фойницький, “Женщина-Преступница,” *Съверный вѣстникъ*, № 3 (1893): 135.

⁴ Яків Кантарович, *Женщина в праве*, 121.

1889 по 1893 роки⁵. Своєю чергою, підрахунки даних від Палати кримінального суду, дали середню цифру у 23 роки.

З віком корелюється й сімейне становище, адже кількісно панівними, а саме 60,6% за Фойницьким, були незаміжні дівчата⁶. Трохи більше, а саме 73,6% незаміжніх пропонує Гернет, відповідно до звітів за 1897–1906 рр.⁷ Своєю чергою, мої власні підрахунки демонструють подібний результат: основна маса дівчат незаміжні, заручена одна, дві вдови й одна заміжня.

Як Фойницький, так і Гернет висновують, що найбільше звинувачених було серед найманих працівниць сільського господарства та жінок без конкретних професій⁸. Іншими словами, представниць найбільш незахищених верств населення. Окремо обидва правники виокремлюють служниць у приватних будинках. Адже суворий нагляд роботодавців та вірогідність втратити роботу позбавляли можливості утримувати дитину⁹.

Після реконструкції портрету «злочиниць», звернемо увагу на основні етапи розслідування дітовбивства. Порівнюючи початок слідства у місті та в селі, можна зазначити, що у другому варіанті особливості роботи

⁵ Михаил Гернет, *Детубийство: Социологические и сравнительно-юридическое исследование: С прил. 12 диагр.* (Москва: тип. Имп. Моск. ун-та, 1911), 149, 156.

⁶ Иван Фойницкий, “Женщина-Преступница,” *Съверный вѣстникъ*, № 3 (1893): 115.

⁷ Михаил Гернет, *Детубийство*, 120–121.

⁸ Иван Фойницкий, “Женщина-Преступница,” *Съверный вѣстникъ*, № 2 (1893): 117, 121–122; М. Н. Гернет, *Детубийство*, 138 (табл. 41).

⁹ Михаил Гернет, *Детубийство*, 128–131; И. Я. Фойницкий, “Женщина-Преступница,” *Съверный вѣстникъ*, № 3 (1893): 117–118.

пристава та слідчого полягала не у «розв'язанні таємниці», а в уточненні формальних деталей, бо громада вже мала відповідь на переважну більшість питань попереднього слідства. Натомість, у місті існувала можливість звернутися до представників влади напряму, що полегшувало процедуру.

Через те що дітовбивство, загалом, приватний, адже жінка коїла його на самоті, слідству було майже неможливо гарантовано довести провину. Відповідно, якщо не вдавалося отримати від підозрюваної щиросердного зізнання, то єдиними, найбільш релевантними, джерелами інформації залишалися свідчення та медичний огляд.

Першочергово допитували найближче оточення дівчини. Особливо цікавим слідству було, чи свідкам щось відомо про зв'язок обвинуваченої із батьком дитини, а також чи знали вони про вагітність. У більшості випадків, допитувані були не говіркими та вказували, що нічого не знають про ситуацію, яка склалася в житті їх знайомої, бо вона їм нічого не розповідала. Потенційними чинниками впливу ставали, по-перше, саме спілкування із чужинцями, яке могло мати особливо вагоме значення при допитах у сільській місцевості. Нерозуміння закону, яким послуговуються представники влади, або небажання викликати підозру у співучасті, могли змусити свідків мовчати. По-друге, завжди міг мати місце особистий фактор, наприклад, бажання захистити представницю своєї громади або, навпаки, умисно нашкодити їй. Водночас, коли свідки визнавали, що мають якусь конкретну інформацію, то не забували додати, що дізналися про це з чуток. У будь-якому випадку, неможливість ані підтвердити, ані спростувати

сказане, нічого не залишала слідству, окрім як прийняти слова на віру, взявши за гаранта релігійну присягу.

Окремо існувала процедура «Повального обшуку», коли із ширшого оточення обвинуваченої, наприклад, серед мешканців її села, опитували 6–7 повнолітніх чоловіків із вагомим соціальним капіталом у громаді. Ціллю допиту було сформулювати загальну характеристику жінки. Основною вадою процедури було те, що обрані чоловіки не завжди були добре знайомі з обвинуваченою. Саме тому, поширеними були одноманітні коментарі, наприклад, що дівчина слухала батьків і у якихось поганих історіях до цього не фігурувала. Ще більш умовним «обшук» ставав у місті, бо жінку там могли просто не пам'ятати.

Окремо від загального корпусу документів дослідники аналізують свідчення самої підозрюваної та потенційного батька дитини. З одного боку, вони містили у собі найбільш деталізований виклад подій, коли з іншого, могли найбільше піддаватися фальсифікації. Як чоловік, так і обвинувачена ставали найбільш зацікавленими сторонами процесу, бо несли основну відповідальність. Зазвичай, батько дитини наголошував, що або ніякого зв'язку не було, або коли був, то за взаємною згодою, а про вагітність жінка не розповідала. Водночас, сама обвинувачена ставала єдиним свідком виношування, пологів та потенційного вбивства. Часто дівчина, покликаючись на власну наївність, зазначала, що на стосунки погодилася, бо чоловік обіцяв одружитися або шантажував її. Натомість про свій стан не здогадувалась і звернула увагу лише, коли дитина починала рухатися. Говорячи про пологи, які досить часто відбувалися в непридатному для цього місті, жінка вказувала, що нічо-

го не пам'ятає, бо втратила свідомість і прийшовши до тями, знайшла дитину вже бездиханною. Урешті-решт, вона усвідомлювала обставини та піддавшись страхові, позбавлялася трупа.

Не менш важливим, етапом був виклик лікаря. Його першочерговим завданням було проведення огляду тіла немовляти, а в поодиноких випадках — матері. Варто зазначити, що оглядати жінку було не бажаним з моральної точки зору. Тому подібну процедуру слідчий міг вимагати лише за необхідності. До прикладу, для перевірки, чи жінка була вагітна чи народжувала. Ключовою вимогою для медика була швидкість, бо необхідних умов для зберігання тіла не було. Відповідно, із плином часу, воно ставало все менш придатним для огляду. Після завершення процедури, лікар впорядковував здобуту інформацію в акт, який передавав на розгляд лікарського відділення губернського управління. За 3–5 тижнів відділення погоджувало або не погоджувало отримані висновки. У першому випадку, результати медичного огляду могли бути залучені до судового процесу, у разі, неприйняття — цей складник доказової бази переставав грати якусь роль. Проведення повторного огляду було неможливим.

Супровідної документації судових процесів в опрацьованих матеріалах мною знайдено не було, представлено лише фінальний акт, де зазначався вирок та наказ до відповідних інстанцій проконтролювати його виконання. Враховуючи, що об'єктивних доказів проти обвинуваченої найчастіше не знаходили, покарання призначали, згідно із загальною характеристикою дівчини. Тобто, припускали, чи було потенційне дітовбивство виявом аморальності та асоціальності обвинуваченої, або ж лише помилкою недосвідченості. Останній

сценарій в обраних для аналізу джерелах домінував, відповідно і переважна більшість жінок була визнана невинними. Характерним виключенням стала справа міщанки Буркінської, яка була засуджена до 8 років праці на заводі, а після — довічного заслання до Сибіру¹⁰. Ймовірно, причину такого суворого покарання варто шукати в тому образі жінки, який сформували судочинці. Адже, жінці було вже 34 роки, це були не перші її пологи, батька дитини вона не знала, а законного чоловіка покинула. Іншими словами, її негативний образ в очах судочинців виключав усі можливості для «прятунку» та м'якшого покарання. Тому з погляду суспільної моралі, Буркінську треба було забрати від «пристойного» середовища.

Підсумовуючи зазначимо, що попри можливість виокремити певні закономірності, які впливали на процес судочинства над жінками-дітовбивцями, формування конкретних висновків можливо лише при вивченні кожної історії окремо. Іншими словами, дітовбивство було настільки прихованим у приватному просторі жінки, що абсолютну правду могла знати лише вона. Саме тому, як тогочасні слідчі, так і сучасні історики, мусять шукати власні причинно-наслідкові зв'язки для кожного випадку.

Bibliographic References

TsDIAK UKRAINY. F. 485. Op. 1 (t.16). Spr. 15866. 32 Ark.
Gernet, M. N. *Detoubiistvo: Sotsiol. i sravn.-iurid. issled.: S pril. 12 diag.* Moskva: Tip. Imp. Mosk. un-ta, 1911.

¹⁰ ЦДІАК України. Ф. 485. Оп. I (т. 16). Спр. 15866. Арк. 11–12.

Досліджуючи минуле

- Kantorovich, Ia. A. *Zhenshchina v prave: S prilozheniem vsekh postanovlenii deistvuiushchego zakonodatel'stva, otnosiashchikhsia do lits zhenskogo pola*. Sankt-Peterburg, 1895.
- Foinitskii, I. Ia. "Zhenshchina-prestuplenitsa." *Severnyi vestnik* no. 2 (1893): 123–144.
- Foinitskii, I. Ia. "Zhenshchina-prestuplenitsa." *Severnyi vestnik* no. 3 (1893): 111–140.
- Engel, Barbara Alpern. *Between the Fields and the City: Women, Work, and Family in Russia, 1861–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

M. Shmyhelska

THE CRIME OF INFANTICIDE IN THE RUSSIAN EMPIRE
IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY
(BASED ON MATERIALS FROM THE KYIV CRIMINAL
COURT CHAMBER)